

СУЧАСНИЙ СТАН ГЕНДЕРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто у історичній перспективі здобутки українського літературознавства, що можуть бути застосовані для гендерної інтерпретації творчості Т. Шевченка на сучасному етапі.

Ключові слова: гендерний аналіз, фемінізм, психоаналіз.

Вивчення художньо-образного світу Тараса Шевченка – проблема багатогранна, і тому сучасне шевченкознавство як міждисциплінарна галузь знання обґрунтовано використовує різноманітну методологію. Проте, на сьогоднішній день немає виразно виявлених традицій комплексного, контекстуального розгляду теми гендерної інтерпретації художньо-образного світу Т. Шевченка. У той же час констатацію домінанти фемінного через деміургію вершинного жіночого образу та окрему увагу до жіночої тематики зустрічаємо практично у всіх вагомих дослідженнях у контексті розгортання шевченкознавчого дискурсу.

Гендерний підхід до творчості Т. Шевченка в інтелектуальному літературознавчому просторі першим актуалізував Іван Франко, приділивши особливу увагу аналізу культу жінки-матері: "Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий, а так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко в своїх поемах "Відьма", "Неофіти", "Марія". Не посвячення своєї людської індивідуальності для чоловіка, але найвище натуження тої індивідуальності для діл милосердя, переможення власних терпінь, забуття власних ураз, де йде о службу високій і піднесеній ідеї – добра загалу, добра людськості – отеє ідеал жінки, який полишив нам у спадщині Шевченко" [17, 22]. Вчений доходить до висновку, що "здобуток людськості на полі моральнім, велику ідею любові ближнього, сю основну ідею християнства, Шевченко в головній мірі вважав ділом жінки – Марії, Матері Ісусової" [17, 265]. Світ для митця – це світ чуття, тому для нього вершинний жіночий образ святості, а витворений з такою любов'ю образ Богоматері центрує навколо цей світ. Спільноту ж, яка намагається витіснити її на маргінес, І. Франко означає "короткозорою громадою" [17, 285].

Услід за Т. Шевченком, осмислюючи долі покриток, дослідник не виявляє схильності до моралізаторства, ґрунтуючись не на традиційних нормах поведінки, а звертаючись, в першу чергу, до першоджерел моралі. Він висновує неможливість концепційного усвідомлення жіночої теми без урахування етнічного підґрунтя, національної ідентичності та суттєвих засад суспільного буття. Виходячи з цього, Франко вибудовує наступний план розгляду теми жінки у творчості Шевченка:

I. Відносини українського народу до жінки і українське жіноче питання.

II. Жінка в українській письмений літературі.

1. Квітка ("Маруся", "Козир-дівка", "Сердешна Оксана", "Щира любов").
2. Марко Вовчок ("Сестра", "Одарка", "Інститутка", "Ледащиця").
3. Пізніші писателі (Нечуй, Кониський, Павлик).

III. Відносини Шевченка до жінок і його пісні про жінок.

IV. "Катерина".

V. "Наймичка".

VI. "Відьма".

VII. "Неофіти".

1. Критики.
2. Розбір.

VIII. "Марія" [17, 77-78].

Проте, визначивши тему як першорядну, детально продумавши її розгляд, Франко пише частково реалізував задум у окремих Шевченкознавчих статтях. Зокрема, до них можемо віднести наступні студії: "Наймичка" Т. Шевченка (Виклад габілітаційний. виголошений у Львівському університеті 18 лютого 1895р.); "Про євангельські основи поеми Шевченка Марія" (1914), Шевченкова "Марія" (1913). На жаль, і зазначені статті не є до кінця вивершеними з різних причин. Наприклад, розвідка І. Франка про "Марію" Т. Шевченка не належить до найглибших студій у зв'язку з написанням під час хвороби.

Окрім означених студій, безвідносно до тематичної заданості, у контексті розгляду інших тем вчений висловлює окремі зауваги, цінні з позиції сучасного гендерного літературознавства для розуміння фемінності Шевченка. Зокрема, оцінюючи ліричність, переважну суб'єктивність таланту раннього Т. Шевченка, І. Франко визначає риси, які гендерним підходом визначаються як фемінні, притаманні в першу чергу жіночій нарації: "Він уміє плакати, тужити, гніватись, але не вмів спокійно оповідати, малювати словами. Майже ні в однім своїм творі він не лишив нам пластичного образу, котрий би з повною живістю і наглядністю кидався нам у очі. Його гаряча душа рвлася наперед з-поза описування місць і подій, рвлася, щоб показати своє слово – але за тим словом ми тратимо з очей саму тему, образи і лиця бліднуть, стираються, перестають жити власним життям, так як ми на кождім кроці бачимо движучого та попихаючого їх поета" [17, 8].

Підсилює названу оцінку заперечення раціонального маскулінного творчого продукування. І. Франко принагідно зауважує, що в оцінці історії України Шевченкове слово теж "виступило з берегів" і пішло "поза границі правди і логіки" [17, 10].

І. Франко, класифікуючи творчість Т. Шевченка, не виділяє окремо поезії про жінок, не реалізує він більшою мірою і поставлених перед собою вагомих завдань стосовно розгляду жіночої теми. Проте, означена ним парадигма, провокована творчістю Шевченка, розгорталась згодом, багато в чому визначивши шляхи теоретизування майбутніх дослідників. Звернення їх до жіночої теми щораз підтверджує роль І. Франка як основоположника вказаного напрямку досліджень.

Зауважимо, що його міркування були новаторським не лише у контексті епохи з врахуванням фактору суспільства вони були близькі до передової тогочасної західної соціалістичної ідеології, яка проголосила ідеал рівності викликала незаперечні зміни в соціальних установах, провокуючи розвиток жіночого питання. Проте згодом, у результаті дозрівання і виснаження через практичну відсутність втілення "ідеалів рівності", соціалістична ідеологія "вимушена була стверджувати, що особлива природа жінки являється несуттєвою, а то й неіснуючою" [9, 130]. На зміну, кидаючи виклик нав'язуваній рівності, приходять фрейдизм, що досліджує статевої відмінності, а також своєрідність суб'єктів, які зберігають свою індивідуальність. Нові віяння закономірно знайшли продуктивний розвиток у контексті тогочасного українського літературознавства і шевченкознавства зокрема.

Першим подібним дослідженням є психоаналітична розвідка С. Балея, що звертає увагу на жіночу самоідентифікацію Т. Шевченка, на інтерпретацію митцем власної психічної ситуації через співвіднесення з образом матері-покритки.

У розділі "Фемінізм Шевченка" дослідник глибоко аналізує явище, до якого І. Франко швидше образно дотикався, аніж свідомо обмірковував, – фемінність Шевченкової душі. С. Балея піддає науковому осмисленню жіночі образи, але не як вимисел художньої уяви, а, в першу чергу, як авторські ідентифікації, репрезентації фемінної частки душі. "Коли приглянемося численним поетовим жіночим постатям і звернемо увагу на душевні переживання, які підкладає їм поет, то мимохіть кидаються в очі зараз анальо'її між чувствами і бажаннями поета самого а чувствами і бажаннями креованих ним жінок; не менше, одначе, і доля їх показує схожости з долею поета. Почутте осамітнення, бездольності, нудьги, незаспокоючої любовної туги, почування, які переповнювали душу Шевченка, являються головним мотивом переживань жінок, ним зображених" [1, 53].

Дошукуючись джерел фемінності, С. Балея використовує також здобутки культурологічного прочитання, відшуковуючи їх у специфіці самого стилю доби. Адже для романтика саме страждання жінки – прекрасної, доброї, народженої для щастя – видавалося найразючішою, найбільіснішою, найнесправедливішою трагедією у світі. Звідси, на думку дослідника, спроби репрезентувати себе в жінці, відображати стан своєї самотньої, зрадженої, катованої душі через трагічні жіночі образи. Також, дошукуючись причин, учений натякає на лібідну прив'язаність до матері і прослідковує у наскрізності жіночої теми наслідки дитячих переживань, пов'язаних з її ранньої втратою.

Пізніше одеський психоаналітик А. Халецький ("Психоаналіз особистості і творчості Шевченка" (1926) і львівський дослідник Я. Ярема ("Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізи" (1932) розвинули думку про незреалізовану дитячу лібідну прив'язаність Т.Шевченка, визначивши дитячі переживання, пов'язані з ранньою втратою матері і швидким повторним одруженням батька, причиною подальшої фіксації матері у творчості, поряд із негативним змалюванням образів батьків.

Повертаючись до розгляду думок С. Балея, зазначимо, що, на відміну від І.Франка, він, класифікуючи, обирає не тематичний, а психологічний чинник, виділяючи у результаті два основні мотиви Шевченкової творчості: 1) соціальний ("співчуттє до пригнічених і кривджених") і 2) інтимно-сповідальний ("живчик його індивідуального життя") . Дослідити саме цей, другий стимул і його прояви у творчості з використанням психоаналітичної методи автор і ставить своїм завданням. Зокрема через розгляд жіночої теми вчений осмислює наступні проблеми: відображення Едипового і Ендиміонового мотивів у творчості Шевченка, співвідношення її з чуттєвою реальністю й особливості релігійності поета.

На відміну від І. Франка закономірно для психоаналітичного методу, вчений залишає поза увагою розгляд джерел фемінності релятивно до національного менталітету. Що за переконливими доказами того ж І. Франка, підтвердженими також сучасними дослідниками (О. Забужко, В. Пахаренком, Н. Слухай та ін.), в українській культурній ситуації є необхідним. Адже навіть Едипів комплекс, що традиційно поєднує "гіпержіночність" і "античоловічність", розглядається С. Балеєм у "Кобзарі" пріорітетно як вияв першої риси. Що також є однією з рис специфічного українського варіанту, який "проступає практично у всій нашій літературі аж до найсучаснішої" [13, 9].

Отже, в Україні у ХІХ ст., суголосно західноєвропейській думці, увага до гендерних аспектів у літературознавстві була актуалізована у контексті тогочасних новітніх соціалістичної і психоаналітичної ідеології. У цьому контексті розглянуті студії І. Франка та С. Балея звучали по-новаторськи і мали фундаментальне значення не лише щодо вітчизняного, а й стосовно загальноєвропейського літературознавства.

На жаль, соціалістична ідеологія на теренах радянської України, оцінюючи людську істоту залежно від її ролі у виробництві, нівелюючи символічний план, у своєму тоталітарному дусі стверджувала, що особлива природа жінки є несуттєвою, а то й неіснуючою. Зосередження уваги гендерного підходу на репрезентаціях фемінної і маскуліної суб'єктивності у культурному дискурсі, на їх інакшості і заперечення будь-якої дискримінації в принципі відверто суперечило загальному фокусуванню на зрівняльному підході. Тож у радянському суспільстві, де жінки і чоловіки не могли розвивати свій особистий потенціал, не відчуваючи тиску усталених стереотипів, гендерний підхід не мав ні теоретичних, ні практичних можливостей для розвитку.

Така вимушена тривала перерва в гендерних академічних студіях не знівелювала актуальності проаналізованих досліджень, одночасно залишаючи їх відповідною точкою при розгляді більшості нагальних питань сучасного гендерного шевченкознавства. Зокрема при зверненні до феномену Шевченкової фемінності, її суб'єктивних і об'єктивних причин, її психологічних і творчих проявів, ідентифікацій у жіночих образах.

У майбутньому, не знайшовши умов для розвитку на теренах України, певні ознаки гендерного підходу, живлені вільнішим духом, знаходять вираження у дослідженнях вчених з діаспори. Загалом же в наступних шевченкознавчих студіях стосовно гендерної теми превалюють або міркування про один із зазначених аспектів, або звичайний коментар до ліричних творів з інтимно-автобіографічним під'рунтям.

Характерним прикладом сказаного може бути розвідка П. Зайцева "Життя Тараса Шевченка". Подаючи, в першу чергу, біографічний фактаж, автор окрему увагу приділяє відноsinам поета з жінками, віднаходячи у них історично-подієвий коментар інтимно-ліричного струменя Шевченкової поезії. Аналізуючи творчість, думки і вчинки Шевченка ("Щоденник"), вчений, услід за Франком, означив такі домінуючі фемінні риси поетової душі: провідна емоційність, недостатність раціоналізму, пасивність. Він наводить також різноманітні численні біографічні прояви традиційних фемінних практик, таких як: турботи і любові до дітей, настійне бажання одружитися, мати власне обійстя. Зайцев не дошукується глибинних ментальних, як І. Франко, або психологічних, як С. Балей, коренів того, що сучасною наукою означається складовими фемінності. Він просто узагальнює наведені ним характеристики образним означенням "велика дитина", наводячи для додаткової аргументації слова самого Шевченка: "А знаєте, що мене тоді найбільше цікавило? – Ніяково признатись... Я був тоді справжньою дитиною: мене найбільше цікавив мій непромокальний плащ" [5, 87]. Вчений, піддаючись впливу Шевченкової емоційності, некритично повторює у коментарях поетичну версію про трагічну долю Оксани Коваленко, долучаючись до творення доволі поширеного у масовій читацькій свідомості міфу, про постриг дитячого кохання Т. Шевченка у покритки. "Страшним пророцтвом, якимсь прозрінням ясновида вставали тепер у його власній уяві образ зведеної москалем Катерини, з першої його поеми і образ збожеволілої Оксани з поеми "Слепая" [5, 131]. Значно пізніше у контексті сучасного літературознавства О. Забужко пояснить цей феномен жіночою ідентифікацією України: вона підневільна у імперському світі, "погвалтована", тому й жінка героїня – це, перш за все, жінка-покритка, яка репрезентує ситуацію національного поневолення. У такій ситуації Шевченковою "символічною парою мала бути покритка – ось так і було "острижено" Оксану Коваленко" [4, 128].

Інший дослідник – Є. Маланюк, також працюючи за кордоном, розглядав згадану вище фемінність України у контексті європейської патріархальної культурної традиції як надміру актуалізовану. В той же час у дослідженні "Книга спостережень" він звертається до поетичної теми жінки, вважаючи її проявом національної свіжості Шевченкового романтизму. Зазначимо, що і П. Зайцев, і Є. Маланюк провідну емоційність поета, виражену в особливому всепротяжному ліризмі, означають не як фемінну рису, а як наслідок звернення до теми зневаженої жінки. Обмежуюючи тим самим загальну суб'єктивну фемінність окремими об'єктивними проявами певних аспектів фемінного, звужених до тематичного висвітлення долі жінки-покритки. Вона прочитується Є. Маланюком через сприйняття Шевченка як поета нації. На процес формування української ментальності значний вплив мали залишки первинної матріархальної культури, тому м'якість природи, лагідність, задушевність характеризують етнопсихотип і визначають особливу ліричність поетичного переживання за долю скривдженої жінки. Причини ж акцентування Шевченком гріха не як засобу морального осуду, а як межової ситуації – початку шляху духовного очищення і наближення до святості, джерела богородничого культу і водночас олюдження божества – Є. Маланюк віднаходив у тому, що в Україні відроджується своєрідне "українське християнство, суміш східного богонадхнення і західного раціоналізму" [11, 14]. Доповнюючи перелік визначених попередніми дослідниками фемінних рис Т. Шевченка, автор відзначає інстинктивність і ще раз підкреслює емоційність: "Т. Шевченко – це вогняний, розкуйовджений, страшний демон національного інстинкту" [10, 175].

Питання про самотність духовного і поетичного світу Шевченка розглядається в монографії Л. Плюща "Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці": Дванадцять статтів". Автор намагається збагнути їх міфічні першоджерела, зокрема звертаючись до міфів Велесового циклу, чим опосередковано актуалізує матриархат. У контексті останнього виразніше постає фемінне бачення Шевченка, погляд якого не є традиційно патріархальним з цієї точки зору поет виправдовує героїнь-покриток, а дослідник – кохання серцем. Т. Шевченко намагається ввести цих жінок у суспільство, відновивши гендерну рівновагу. З цього приводу Л. Плющ наводить слушні аргументи, нагадуючи помилку поета у цитаті з Лермонтова "и видит Бога на земле" замість "в небесах". Ця "помилка" пізніше вилілась у словах поеми:

Месю,
Самого Бога на землі
Вона вже зріла.

"Оземлення" це відповідає "онебесненню" вічно кривдженій, підтинній, найнижчій в соціальній "земній" ієрархії покритки до образу Покрови [15, 36]. Спостерігаючи шлях духовного зростання, Л. Плющ приходять до висновків про еволюцію образу покритки: "Якщо продивитися весь ряд "покриток" Шевченкових від "Катерини" до "Марії", то в цілому, залишаючи поза увагою поодинокі відхилення, це ряд поступового очищення жінки – доньки, коханої, сестри і матері, й самоочищення поета в дусі християнського ідеалу" [15, 78]. "Першою з Шевченкових грішниць, що праведністю своєю *викупили* свій гріх, не перенесли його на інших людей, а навпаки, своїм каяттям допомогли праведності інших", стала героїня "Наймички" [15, 78-79]. Поряд з цим, особливий інтерес з позиції гендерного підходу становить думка Л. Плюща про ще одну грань трансформації праведних грішниць: набуття ними активної "жіночності", якою просіяє Марія як вершинний жіночий образ. Зазначимо, що раніше притаманній українській культурі феномен активної жіночності відзначав Є. Маланюк. Проте, розглядаючи цю особливість гендерної картини українського світу на західноєвропейському традиційно-патріархальному тлі, а не в контексті духовного досвіду народу, з якого виходять і Т. Шевченко, і услід за ним Л. Плющ, Є. Маланюк означає її як неприродну нежіночу мужність. Насамкінець, у післямові до монографії, Л. Плющ констатує, що, зосереджуючись на "Москалевій криниці", він майже не приділяв уваги жіночій темі, "бо вона глибше розкрита в інших творах "Кобзаря" – вона теж потребує ширшого й глибшого окремого дослідження" [15, 349]. Проте окремі зауваги Л. Плюща стосовно еволюції образу покритки по-новаторськи звучали як під час появи монографії, так і у контексті сучасного шевченкознавства.

Також до міфічних первнів звертається Г. Грабович у дослідженні "Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка". Зосереджуючись передусім на особливостях індивідуального міфомислення Шевченка, він пропонує гіпотезу про матриархальність міфопоетичного світу Шевченка, надання ним переваги материнському праву над батьківським. "Для Шевченка колективна пам'ять про материнський лад, хоч як сильно не передалася вона фольклором, залишається вторинною, а от первинність матері й формування навколо неї сім'ї стає для нього глибоко психологічною потребою й орієнтацією" [2, 81]. Аналізуючи вірші "Сестра", "Сон" ("На панщині пшеницю жала..."), а особливо ідилічну картину України в "Садку вишневого коло хати...", Г. Грабович висновує, що примирення між чоловічим і жіночим світами у Шевченковій поезії досягається усуненням дорослої чоловічої постаті з міфопоетичного образу сім'ї. "Психологічно це рішення нагадує повернення до стану немовляти, коли стосунки матері й дитини цілком самодостатні й закриті" [2, 163]. Пізніше цю відмічену асексуальність стосунків О. Забужко пояснить, як "відгомін християнського образу Царства Божого, де янголи так само безстатеві" [2, 101].

Одразу варто згадати видану пізніше працю Г. Грабовича "Шевченко, якого ми не знаємо", де постульоване ще С. Балеєм "одне з найосновніших ототожнень – із зганыбленими жінками-жертвами" [3, 63] усвідомлюється як самоотожнення героя і його батьківщини. Між першим і другим – шлях страждання, який дає змогу досягнути святість. У "остаточному сенсі він стає Україною" [3, 63]. Автор також відмічає "варіювання долі жінки – як коханки і як матері, як покритки й жертви, і як носія людяності – від "Катерини" і "Мар'яни-черниці" через "Сліпу", "Сову", "Наймичку", "Відьму", "Княжну", "Титарівну", "Марину" й "Петруся" аж до "Неофітів" і "Марії" [3, 146].

Окремі цінні зауваги для розуміння гендерного світу Т. Шевченка знаходимо у вже згаданому дослідженні О. Забужко "Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу". Полемізуючи з Г. Грабовичем, О. Забужко вибудовує жіночий Шевченків міф України. Аналізуючи сучасну Шевченкові Україну у формі жіночої слабкості та безвольності, а чоловічість – як даремну активність (козацтво, гайдамацтво), що помножує братовбивчий гріх, авторка визначає гендерну національну символізацію як світ "покритки" і "москаля". Щоб змінити вже усталену ситуацію, необхідно "розкувати сестру" і "не дати матері в руках у ката пропадати" [5, 110], таким чином відновити раніше порушену божисту рівновагу.

Якщо О. Забужко змальовує сучасну Шевченкові картину і пророкує можливі перспективи, то В. Пахаренко звертає свій погляд вглиб. Шевченко зміг "прозорити кризь товщу наслідків" [14, 120], віднайти першопричини розколеності світу у розколеності людської душі, викликаній першородним гріхом, у якій антагонізуються чоловіче і жіноче начала, – висновує дослідник. Концептуально осмисливши життя і творчість Т. Шевченка, Василь Пахаренко визначає християнську ідею основним стрижнем поетового світобачення і в той же час, виходячи з принципів людиноцентризму, висновує, що зло розщепленості, яке не дає змоги гармонізуватися людській душі, "людина ж може й зупинити: зрівноважити в собі розщеплені начала, таким способом припинити падіння в безодню і почати рух назад – наближення до Бога" [14, 120-121].

Необхідно відзначити також передмову В. Пахаренка до перевидання психоаналітичної студії С. Балея "З психольоїї творчості Шевченка", що окреслює роль вже згадуваної монографії у контексті науки і часу, знайомить з дослідником та подає ґрунтовний аналіз його поглядів, важливих для усвідомлення джерел становлення проблеми гендерної інтерпретації художньо-образного світу Т. Шевченка як актуального наукового завдання.

Цікаві у контексті гендерного підходу окремі розділи у фундаментальному дослідженні Є. Нахліка "Доля – los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики". Підтримуючи тезу Г. Грабовича про еволюцію покритки як особливий показник світоглядно-творчої еволюції Шевченка від "Катерини" до "Марії", вчений у той же час критично підходить до його тези про матріархальність Шевченкового світу і пропонує власну гіпотезу про ідеал патріархальної родини: "Грабович, гадаю, не враховує, що Шевченко не лише почував себе дитиною, яка, природно, тягнеться насамперед до матері, а й мріяв, особливо по засланнях, стати чоловіком і батьком – так поступово, важко й драматично відбувалася його ідентифікація з "батьком", тим-то й не міг поет оминати у своїх образах щасливої сім'ї постаті батька. Відтак у стосунках позасланчого Шевченка з дівчатами, до яких він сватався, надто ж із Ликерою, спостерігаємо виразні риси патріархального менталітету" [12, 216]. Зауважимо, що в цьому випадку аргументи обох вчених лежать у різних площинах. Адже Г. Грабович (а за ним – О. Забужко, Н. Слухай) розглядав міфотворчість поета, а Є. Нахлік наводить, в першу чергу, аргументи індивідуально-біографічного характеру, намагаючись зрівноважити матріархальні риси поетичного світу патріархальними життєвими рисами, зауважуючи, що патріархальний менталітет особливо виразно проявляється у післязасланчій період. У той же час науковець визнає, що Шевченко-поет виражав міфологеми, що кореспондують з архетипами матріархальності. Аналізуючи суб'єктивність поета, вчений доповнює перелік визначених попередніми дослідниками фемінних рис

Т. Шевченка спонтанністю, чуттєвістю, а також підкреслює суб'єктивізм, емоційність, ліричність вираження, вказує, що для митця важливіше висловити свої почуття, переживання, симпатії й антипатії, захоплення й обурення, аніж постаратися раціонально зрозуміти трагічний хід історії, у його творчості суб'єктивні емоції і жадання притлумлюють спроби розумового, концептуального осягнення. Є. Нахлік цілковито погоджується з Маланюком, що Шевченко – це вибух національного підсвідомого. Підкреслює природність, вітальність поета, наслідком яких є антропологізація Божої Матері і Христа. Через схильність до віталізму, Шевченко своє потойбічне життя бачив тілесним на Наддніпрянщині, постулював любов до тіла і плотських радощів, висміювання плотського аскетизму і чернецтва. Це свого часу відзначив і Ю. Шерех стосовно поезій останнього року (“Гімн чернечий”, “Н. Т. (Великомученице кумо!..”): “Це гріх проти себе самого, проти власного тіла, а отже, проти власної душі. Це гріх відмови від статевого життя, гріх неприйняття життя неповноцінного користання з усіх благ, які воно нам дає. Це гріх celibату, що його поет називає – удаючись до характерного у цей період оксюморона – “гріхом праведним” [18, 47]. Твори Шевченка – це передусім поезія, що виражає бажання вільного повнокровного життя й суто людського щастя, наголошує Є. Нахлік.

Вчений звертається також до психоаналітичної методи і, на відміну від С. Балея, апелює не до образу матері, а розглядає комплекс батька, як боротьбу чи примирення з ним. Висновує наскрізність батьківської теми через втілення його постаті в образах царя і Бога. Дослідник вважає, що Шевченко відкидає їх владу над собою через відсутність факту примирення з батьком, адже не відбулось їхнє примирення через ототожнення, син не став батьком. Мрію про побудову патріархальної ідилії Є. Нахлік пояснює невибагливим потягом перезрілого чоловіка до сімейного затишку. Розглядаючи ж ряд покріток, він відходить від психоаналізу, осмислюючи їх не як ідентифікації поетової суб'єктивності, подібно С. Балею, а як спробу реабілітації своєї матері, що покинула його дитиною. У сильній прив'язаності до матері і періоду раннього дитинства автор вбачає причини розбудови образу матері й ідентифікації з Христом. Зауважимо, що провокацією до психоаналітичного розгляду Шевченкової творчості була саме жіноча ідентифікація Шевченка.

Вчений, як і Г. Грабович, визнає поліваріантність Шевченкового світу. Але висновує її не з варіативності, притаманній міфу, а з двох властивих Т. Шевченку реакцій: природної (первинної) і з досвіду (вторинної). Зазначимо, що обидві традиційно вважаються фемінними, тоді як маскулітним визнається раціональний, логічний тип творчого і життєвого продукування. Є. Нахлік робить висновок про спробу гармонізації поета через пошук місця між природою і благодаттю, тілом і духом, земним і небесним, дочасним і вічним, людським і божим, світським і духовним, егоїстичним і альтруїстичним. Зауважимо, що у названому ряду традиційних опозицій не вистачає лише пари “фемінне-маскулітне”, яка б також виглядала логічно у цьому ряду.

Психоаналітичний погляд на статі знову потужно заявляє про себе у працях Н. Зборовської. У той же час авторка вперше у контексті новітнього українського літературознавства пропонує чітку дефініцію: “Гендерне літературознавство – спрямоване на вивчення соціальних і культурних конфігурацій жіночого та чоловічого, різних форм сексуальності в літературних текстах” [8, 294].

Аналізуючи творчість Шевченка, Н. Зборовська зауважує, що через загальне домінування чоловічого права у своїй творчості він зображає вияв імперського характеру світу. “У моделі “українська покрітка – чужинець-москаль” ситуація справді набуває ще й символічного національно-історичного сенсу” [6, 47]. Возвеличуючи жіночність, Шевченко витворює образ Богоматері, “повертає їй тілесну природу гріха, і так матриархалізує християнство” [6, 51]. Всі Шевченкові покрітки йдуть шляхом зростання до цього образу – образу Богоматері. А національний ідеал виражений у єдності духовно сильної матері і

праведного сина. "Тобто у Шевченка виявляє себе романтична аристократична символізація, що відсилає до сина Національного, який творить себе для України як батьківське Велике Слово. Така символізація передбачає наближення образу поета до Христа" [7, 81].

Загалом елементи гендерного підходу дослідниця використовує лише побіжно у контексті психоаналізу. Проте вона окремо актуалізує проблему гендерної інтерпретації, розглядаючи творчість Шевченка у контексті сучасної феміністичної критики у книзі "На карнавалі мертвих поцілунків", зокрема у розвідці "Тарас Шевченко у "жіночих студіях".

Тим часом, на переконання Н. Слухай, неосязність міфопоетичного світу Т. Шевченка неможливо вичерпно пояснити ні фрейдизмом (компенсаційним задоволенням неусвідомлених прагнень людини, двома первісними архетипами індивідуального позасвідомого – сексуальністю і прагненням до смерті, або любов'ю й ненавистю, сублімованими в поетичні мотиви), ні юн'янською теорією (віддзеркаленням загальнолюдської моделі-пам'яті про минуле людства, його досвід у формі трансформованих першообразів-архетипів), оскільки Шевченкова творчість утілює "етноміфопоетичний канон" – "язичницько-християнський міф українців і східного слов'янства", а тому "вимагає аналізу іманентних її природі архетипів", що походять саме з цієї сфери. Відтак дослідниця виокремлює у міфопоетичному світі Шевченка категоріяльний архетип антропоцентризму, що "виявляється переважно як архетип матриархичності" [16, 8]. Він зокрема може бути осмислений за допомогою гендерного підходу, у центрі якого також людина як індивідуальний вияв фемінних і маскулічних рис, людина, яка прагне згармонізуватися, подібно до андрогінного ідеалу міфічних часів.

Отже, безвідносно до методологічної заданості власних досліджень кожен із вище згаданих науковців хай побіжно, але торкався окремих аспектів гендерної проблематики Шевченкової творчості, яка своєю поліфонічністю провокує до гендерного прочитання. Певною мірою висвітлено окремі аспекти проблеми фемінних ідентифікацій у ролі героїнь-покриток, означені фемінні риси душі, як причини вказаних репрезентації. Найширше розглянуто аспект інтимної лірики у її звязку з біографією, що безпосередньо не є предметом гендерного розгляду, але має незаперечне значення для додаткової аргументації та розуміння фемінної суб'єктивності автора.

Проте системний розгляд художньої спадщини Т. Шевченка з позицій гендерного літературознавства досі не ставав предметом спеціального дослідження, що зумовлює його актуальність. Не вирішеними залишаються наступні завдання:

- дослідження світобачення письменника крізь призму гендерного підходу ;
- характеристика особливостей зображення та еволюції жіночих та чоловічих образів на різних етапах творчості;
- розкриття специфіки синтезу язичницького і християнського у визначенні фемінного і маскулічного у творчому доробку Т. Шевченка;
- аналіз потенціалу гендерної інтерпретації художньо-образного світу Т. Шевченка стосовно введення українського культурного гендерного досвіду у європейський контекст.

Безперечно, означені завдання потребують нагального вирішення в межах окремого ґрунтовного комплексного дослідження.

Література

1. *Балей С.* З психології творчості Шевченка. – Черкаси: Брама, 2001. – 80 с.
2. *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К., 1998. – 210 с.
3. *Грабович Г.* Шевченко, якого ми не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та рецепції поета). – К.: Критика, 2000. – 317 с.
4. *Забужко О.* Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
5. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.
6. *Зборовська Н., Льницька М.* Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Літопис, 1999. – 336 с.
7. *Зборовська Н.* Код

української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури – К.: Академвидав, 2006. – 504 с. **8.** *Зборовська Н.* Психоаналіз і літературознавство: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с. **9.** *Кристева Ю.* Время женщин // Гендерная теория и искусство. Антология: 1970-2000 – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 122-145. **10.** *Маланюк Є.* В пазурах раціоналізму (До трагедії Франка) // Березіль. – 2004. – №10. – С. 174-179. **11.** *Маланюк Є.Ф.* Книга спостережень. Фрагменти – К.: Аттика, 1995. – 240 с. **12.** *Нахлік Є.* Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Львів, 2003. — 568 с. **13.** *Пахаренко В.* Геній у світлі психоаналізу: передмова // Балеї С. З психології творчості Шевченка. – Черкаси: Брама, 2001. – С. 5-22. **14.** *Пахаренко В.* Незбагнений апостол: Світобачення Шевченка. –2-ге вид., доповн. – Черкаси: Брама, 1999. – 296 с. **15.** *Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка: Навколо "Москалевої криниці": Двадцять статтів. – К.: Факт, 2000. – 384 с. **16.** *Слухай Н.* Архетипи в неосяжності Шевченкового космосу // Слово і час. – 1999. – №3. – С. 6-7. **17.** *Франко І.* Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – 472 с. **18.** *Шерех Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Т. 3. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 47.

Юлія Гончар

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ
ТВОРЧЕСТВА Т. ШЕВЧЕНКО**

В статье рассмотрены в исторической перспективе достижения украинского литературоведения, которые могут быть применены для гендерной интерпретации творчества Т. Шевченко на современном этапе.

Ключевые слова: *гендерный анализ, феминность, психоанализ.*

Yuliya Gonchar

**MODERN STATE OF GENDER INTERPRETATION OF THE
SHEVCHENKO CREATION**

Achievements of Ukrainian literary criticism are considered in the article in a historical prospect, that can be applied for the gender interpretation of the Shevchenko creation on a modern stage.

Keywords: *gender analysis, femininity, psycho-analysis, T. Shevchenko.*